

ספרות יהודי-ההר של קאווקאז

מיכאל זנד

יהודי-ההר, או בנוסח אחר היהודים ההרריים, יושבים בחלק המזרחי של עבר-קאווקאז (ברפובליקה הסובייטית האזרבייג'אנית), בקאווקאז המזרחי (ברפובליקות הסובייטיות האוטונומיות הדאגסטאנית והצ'צ'נר-אינגושיית) ובקאווקאז הצפוני (ברפובליקה הסובייטית האוטונומית הקאברדינו-באלקאריית). על-פי חישובים, המבוססים על המיפקדים הסובייטיים בשנות 1959 ו-1970, נאמד מספר יהודי-ההר כברית-המועצות על סף העלייה הגדולה לישראל בשנות השבעים כ-70,000 נפש, או לפי אומדן אחר כ-150,000¹. במשך שנות ה-70 עד 1981 עלו ארצה 12,000 מיהודי-ההר, לפי תוצאות המיפקד הסובייטי האחרון, שנערך ב-1979, טרם התפרסמו בשלמותן. ברם, בהתחשב באחוז-הילודה הגבוה בקרבם (מספר בני העדה גדל בין 1959 ל-1970 ב-46%-49%) יש להניח שמספרם הכללי כברית-המועצות בשנות ה-70 לא קטן ואף גדל על אף העלייה לישראל.²

כמחצית היהודים ההרריים יושבים בדאגסטאן, ומרכזם העיקרי בה הוא העיר דרבנד, שבה הם מהווים כרבע מכלל האוכלוסייה. פחות ממחציתם יושבים באזרבייג'אן, בעיקר בכירתה באכו. בצ'צ'נר-אינגושייה ובקאברדינו-באלקאריה יושבים אלפים אחדים בלבד של יהודי-ההר, רובם בגרוזי ובנאלצ'יק, ערי-הבירה של הרפובליקות האלה. כרבע מבני-העדה אינם רשומים כיהודים אלא כתאטים בתעודות-הזהות ובשאר מסמכיהם הרשמיים. זהו רישום פיקטיבי, שמאמצים אותו אלה שמנסים להיחלץ בדרך זו מהאפליה ומההגבלות, הנהוגות כלפי היהודים במשטר הסובייטי. המונח יהודי-ההר (או היהודים ההרריים) הוא תרגום של המונח הרוסי 'גוד'סק'יה יב'ראי', שנטבע במחצית הראשונה של המאה ה-19 עם סיפוח אזורים אלה לרוסיה. כינויים העצמי של יהודי-ההר הוא ג'והור, כלומר יהודי.

ספרות תאטית-יהודית כמעט אינה בנמצא בספריות בישראל ובשאר מדינות של העולם החופשי. רוב הספרים בשפה זו, שהשתמשתי בהם לצורך כתיבת מאמר זה, הם מספרייטי הפרטיים. תודתי נתונה לידידי בקאווקאז, יהודים ולא-יהודים, שסייעו בידי בעודי בכריה"מ כאיסוף ספרים בשפה זו. כן מחזיק אני טובה לאדונים נסים אלישעיוב וצבי עופר, שהודות להם הגיע לידי חלק ניכר מהחומר המצוטט במאמר, אשר ראה אור בכריה"מ בשנות ה-70, אחרי עלותי ארצה.

1 ראה: אלטושר, 1979, עמ' 258.

2 האומדן היחיד, הידוע לי, של מספר היהודים ההרריים בכריה"מ, שהופיע שם אחרי מיפקד 1979 הוא מאת מיכאל צ'לנוב. לדבריו (ראה: צ'לנוב, עמ' 100), מספר היהודים ההרריים עתה (וכנראה הוא מתייחס רק לאלה היושבים בכריה"מ) הוא 'בין 25 ל-45 אלף'. פער כה גדול בין המספרים מעמיד בספק את נכונות החישוב שלו (וכך גם האומדנים האחרים שבמאמר).

יהודי-ההר דוברים כמה להגים מיוחדים של השפה התאית, הקרובים מאוד זה לזה, להג דרבנד הוא העיקרי שבהם, ועליו מושתתת השפה התאית-יהודית הספרותית. בלהגים האחרים של השפה התאית, שהם שונים למדי מהלהגים היהודיים, דוברים חלק מהמוסלמים, היושבים בצפונה ובמזרחה של אזרבייג'אן ובכמה כפרים של דאגסטאן שבקרבת אזרבייג'אן (כל המוסלמים הדוברים תאית רשומים בתור אזרבייג'אנים), ונוצרים היושבים בשני כפרים באזרבייג'אן (כל הנוצרים הדוברים תאית רשומים בתור ארמנים). ראוי לציין, שמכלל דוברי התאית היהודים בלבד משתמשים בה כשפה כתובה; כל האחרים משתמשים בה בתור שפה מדוברת בלבד. המוסלמים הדוברים תאית, שפתם הכתובה היא אזרבייג'אנית, ואילו הנוצרים — שפתם הכתובה היא ארמנית. ספרותם של יהודי-ההר טרם נחקרה,³ ומאמר זה הוא ניסיון ראשון לסקור ספרות זו בכללותה.⁴

3 הסקירה היחידה על ספרות יהודי-ההר בכללותה, שראתה אור עד כה, היא: מוסאכאנוב, 1973. סקירה זאת כוללת סך-הכל 55 שורות בעמודה של אנציקלופדיה. זה ערך קצר מאוד בהשוואה לערכים אחרים על הספרות 'הקטנות' של בריה"מ, המופיעים באותו כרך של 'האנציקלופדיה הספרותית הקצרה' הסובייטית (השווה, למשל, ערכים על הספרות הטבסרנית, עמודות 321-322, ועל הספרות התת-קרימית, עמודות 407-408). המידע בערך זה על ספרות יהודי-ההר הוא שטחי ורדוד למדי, הן בשל קוצר היריעה, הן בשל ארגון לקוי של החומר, הן בגלל פסיחה על תהליכים ותופעות, אשר 'אין יאה' להזכירם, כגון ראשיתה 'היהודית מדי' של ספרות זו, או מאסרי הסופרים בשנות 'הטרור הגדול' (ראה להלן במאמרי זה). יחד עם זאת אין חסרים בו אידיוקים עובדתיים, בתאריכים, כשמות חיבורים ועוד. לאורך כל הערך אין מוזכר אף פעם אחת המונח 'יהודי-הררי[ן]', והרמז היחיד שעל פיו אפשר להסיק, כי יוצרי 'הספרות התאית' וקוראיה יהודים המה, הוא אזכור סתום, ש'במחצית השנייה של המאה ה-19 נעשו ניסיונות בודדים ליצירת ספרות כתובה (בעיקר דתית) באלף-בית 'היה-קד' [= יהודי-קדום, כלומר עברי — מ"ז], המותאם לשפה התאית, ושבאלף-בית זה השתמשו עד למעבר ללאט' [כלומר, לאלף-בית הלאטיני — מ"ז] ב-1929'. ברם מסקנה זו וכללו להסיק רק קוראים היודעים, שבאלף-בית 'היה-קד' השתמשו, כדי לכתוב בלשונותיהם, יהודים בלבד. במאמר (זנר, 1972, עמ' 119-125) התייחסתי לספרותם של יהודי-ההר רק חלקית (וכך גם בגירסאות האנגלית והרוסית, שבהן הרחבתי ושכלתי במקצת את המקור העברי), ויש לראות את הדיון בו בספרות מכבוטל עם פרסום המאמר הנוכחי.

אזכיר עוד כמה מאמרים, שיש להם זיקה לנושא דיוננו: רבינוביץ' נותן מידע שטחי ביותר ולא תמיד מדויק על שלושה סופרים יהודים-הרריים: מישו בכשיוב, חיזעיל אבשלומוב וסרגיי (הקרוי במאמר סאן) אינגאייוב. ידיעות דלות עוד יותר על ספרות יהודי-ההר כלולות ברוטנברג, 1966; השווה גם: רוטנברג, 1967 — שאינו אלא גירסה מקוצרת באנגלית של מאמרו היידי: ניישטאט, חלק הדין בספרות יהודי-ההר (עמ' 84-85) מבוסס כולו על מאמרי רבינוביץ' ורוטנברג. מכיוון שתרבות יהודי-ההר בכלל וספרותם בפרט הן, לפי התפישה הסובייטית הרשמית בזמננו, חלק מהתרבות והספרות ה'כלל-דאגסטאנית', ספרותם מאוזכרת בכל חיבור מקיף פחות או יותר, הדין בתרבות דאגסטאן הסובייטית ובספרותה. ברם רובי-רובם של האזכורים האלה הם בחזקת יציאה ידי חובה. חיבור כולל על ספרות יהודי-ההר לא נתפרסם גם במסגרת ספרות זו עצמה. מאמרים בעלי תוכן ספרותי-היסטורי וספרותי-ביקורתי, המופיעים כמעט בכל גיליון של 'נשאן סאקטימו' (מולדתנו הסובייטית, להלן 'וס'), הניס רק בסוגיות חלקיות של הספרות, מהיבט היסטורי, או תמאטי, או ביצירה של סופר כלשהו.

4 שמות החיבורים בתאית-יהודית ניתנים במאמר זה לפי השימוש המסורתי באלף-בית העברי

הספרות העממית

לספרות בכתב של יהודי-ההר קדמה ספרות עשירה בעל-פה, שהסוגים העיקריים שלה היו: אובוסונה (סיפור-עם) ומְעָנִי (שיר, פזמון). האובוסונה כללו: סיפורים שמקורם בתנ"ך, באגדה ובמדרשים; מעשיות פלאים, סיפורי בעלי-חיים וסיפורי-הווי, שהיו נפוצים מאוד. הזיכרון הקיבוצי של העדה נשתמר במספר אגדות, בעיקר על ייסודו של ישוב יהודי-הררי זה או אחר ועל פרעות. סיפורי-העם סופרו על-ידי מספר מקצועי, שנקרא אובוסונצ'י. בין האגדות שמקורן במסורת היהודית, הפופולאריות והנפוצות ביותר היו אלו שגיבוריהן היו משה רבנו, שלמה המלך ואליהו הנביא. חלק מסיפורי-ההווי היה קרוב מאוד באופיו לבריחה, וגיבורם העיקרי היה שימי מדרבנד, מעין ג'וחה או הרשליה אוסטרופולי של יהודי-ההר. סיפורי-עם סופרו בדרך-כלל על-ידי האובוסונצ'י בהתכנסות מיוחדת, שנקראה אוצ'ר, ולעיתים קרובות נמשכה עד שעה מאוחרת בלילה. שלא כאובוסונה, שהיתה ז'אנר פולקלורי אנונימי לחלוטין, היה מעני מעין שלב מעבר מפולקלור אנונימי לספרות אמנותית. שכן היה למעני

לצורך כתיבה בשפה זו. היהודים שבשימוש זה הם כולקמן:

- (א) באותיות המסמנות עיצורים:
- * ב רפה ור, שתיהן משמשות לסימון העיצור | V | בראש המלה. אף-על-פי שעל סף היעלמות השימוש המסורתי באלף-בית העברי הועדפה האופציה הראשונה, התמדתי כאן בשנייה, הנראית יותר 'טבעית' לעין העברית. | v | באמצע ובסוף המלה תמיד מסומנת ב-ב רפה.
  - * ג' (גימל עם גרש) משמשת כסימן הן ל- | j | (ג' בעברית של ימינו) והן ל- | č | (צ' בעברית של ימינו). שימוש זה אינו מטעה קורא אשר תאית-יהודית היא שפת-אמו, אבל יטעה קוראים אחרים. הבחנתי כאן בין ג' (עם גרש) כסימון ל- | j | ובין ג' עם גרשים כסימון ל- | č |.
  - * ט משמשת כסימן של | t | רק לעיתים רחוקות, ובעיקר על-ידי יודעי קרוא באלף-בית הערבי (שהיה בשימוש בקרב עמים מוסלמיים, שבתוכם יושבים יהודי-ההר) במילים השאלות מערבית כאות עברית, המקבילה ל- | t | הערבית.
  - * כ רפה מופיעה גם בראש המלה.
  - * צ מופיעה ככלל רק במילים שאולות מרוסית (ודרכה משפות אירופיות אחרות) וכמו-כן אצל יודעי האלף-בית הערבי ממילים, השאלות מערבית, כאות המקבילה ל- | ts | הערבית.
  - * ק היא כמו | q | בערבית, ע' (עין עם גרש) בתעתיק העברי המקובל, gh בתעתיק האנגלי המקובל.
- (ב) באימות קריאה ובתנועות:
- * אָ או אַ בלבד היא | o |. במאמר התמדתי באופציה הראשונה.
  - * ו' היא כמו u בצרפתית או ü בגרמנית.
  - * — (בראש המלה ובסופה) מסמן הן את | œ | (כמו היגוי a במלה האנגלית Bad והן את | a | כדי ששימוש כפול זה לא יטעה את הקורא | a | בא כאן לידי ביטוי על-ידי — (פתח מעוכה). המלה תאת והמילים הנגזרות ממנה תמיד כתובות עם א ותנועת פתח לפניה.
  - * אָ מופיעה רק במילים השאלות מרוסית (או דרכה מלשונות אירופיות אחרות) לסימון | e |. שאינו קיים בתאית-יהודית.

בשנות 1927-1928 חלה רפורמה באלף-בית עברי מסורתי זה. בשנת 1929-1930 הועברה התאית-יהודית הכתובה לאלף-בית הלאטיני ובשנת 1938 לאלף-בית הרוסי, שבו היא משמשת עד היום. (עניינים אלה וכמו כן הנתונים הדמוגרפיים והבלשניים, הניתנים בקצרה בהתחלת המאמר, באים כיתר פירוט: זנר, אחרית-דבר).

מחבר ידוע בשמו, ואחרי שמעני הושר לראשונה בפי מחברו, משורר-זמר המכונה מעניכו, הוא עבר מפה לפה, בציון שם מחברו. המעניכו הידועים ביותר בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 היו מרדכי אבשלום (1850-1925), שאול סימנדר, חזקיה אמין ואיבולו מטרקין.⁵ מהז'אנרים הפולקלוריים האחרים נציין את 'מתלה' (פתגם) ו'דומיוס' (קינה על המת).⁶

היצירה העברית

במאות ה-17-18 נוצרה בקרב יהודי-ההר ספרות עברית. ידועים שמותיהם של הפייטן אלישע בן שמואל, שפוטיו. הושרו עוד בסוף המאה ה-19, ושל גרשון ללה בן משה נקדי, תלמיד-חכם שחיבר ביאור על 'ספר-הקדושה' מ'משנה תורה' של רמב"ם. השריד האחרון של יצירה דתית בעברית בקרב יהודי-ההר הוא, כנראה, חיבור קבלי בשם 'קול מבשר', שחובר בין השנים 1806-1828 בידי מתתיהו בן שמואל הכהן מזרחי מעיר שמאכה באזורבאג'אן.⁷ בסוף המאה ה-19 — ראשית המאה ה-20 יצר ר' יוסף בן חיים שור (שנות חייו אינן ידועות במדויק, מת לא לפני 1918 ואולי אחרי 1921, בגיל מופלג), רב ומשכיל יהודי-הררי מהכפר פוסרי שבסביבות קובה, את יצירותיו העבריות ברוח הציונות ובסגנון המחקה את סגנונו של ר' יהודה הלוי.⁸

5. על מרדכי אבשלום ראה: אנתאלאגיא, עמ' 5; כוכולו, עמ' 305. מרדכי אבשלום הוא גם-כן גיבור סיפורי-עם רבים, שבהם הוא מתואר כ'פֶּה־לְקָאן' (איש בעל כוח פסי עצום, אמיץ-לב ומיומן היטב באמנות ההיאבקות), יהודי, אשר אף אחד מהפּה־לְבָאִים ה'פּסוּלִים' (הגוּיִים) לא יכול לו; סייפיהם יראים מפניו, ולמפורסם שכהם הוא קיטע את יד ימינו בהינף-חרב אחד. במיוחד פופולאריים הסיפורים בדבר הגנתו על היהודים, במיוחד דלת-העם היהודית של דרבנר וסביבותיה. אחד הסיפורים מהסוג האחרון הובא באסופה של כוכולו (מס' 25, עמ' 198-203), אבל מהותו היהודית טושטשה. בגירסה הידועה לי של הסיפור הזה, הגיבור הראשי הוא יהודי כפרי עני, שמתעללים בו עשיר מוסלמי ומושל-העיר הרוסי, ואילו בגירסה המובאת בספר הגיבור הוא עני סתם. מסופקני אם כך סיפרה את הסיפור הידוע הזה המספרת הדרבנדית בנושכח, שמפיה הוא נרשם כפי שצויין באסופה. הדעת נותנת, שאת 'העוקץ היהודי' הוציא מהסיפור מקבץ הקובץ. והוא עשה זאת באופן לא מוצלח, שהרי העני, שלהגנתו קם מרדכי אבשלום, חסר בעיבוד זה סממן אתני כלשהו (דבר בלתי אפשרי בדאגסתאן מרובת העממים); ובכל זאת, אחרי שעלב בו העשיר המוסלמי, הולך העני דווקא לרובע היהודי, אשר בנוסח 'המשופר' של א' כוכולו הוא מכונה השכונה התחתית (עמ' 202), כינוי שלא היה נהוג בדרבנר. על שאול סימנדר וחזקיה אמין ראה: אנתאלאגיא, עמ' 5; על איבולו מטרקין ראה: ר' מילר, 1913, עמ' 0118.

6. פרטים ודיונים ביבליוגרפיים נוספים על הספרות העממית של יהודי-ההר ראה כנספח למאמר זה.

7. איני מרחיב את הדיבור בסוגיה מעניינת זו, מאחר שעיקר הדיון במאמר זה הוא ב'ספרות יפה' במשמעה המקובל עתה של מונח זה. דיון יותר מפורט בסוגיה זו, הכולל ביבליוגרפיה, ראה: זנר, באחרית-דבר.

8. ראה עליו: וייסנברג, עמ' 55.

לדברי ס' וייסנברג, אמר לו ר' יוסף שור, כי 'חיבר תולדות יהודי קוקוק ויש לו עוד הרכה חיבורים אחרים', ברם סירב לאפשר לי 'להציץ' בחיבוריו (שם). לעומת זאת אומר שפירא (עמ' 29) במפורש: 'שור העמיד לרשותנו את יומנו ואת כתבי-ידו הרבים'. משפירא לקחתי את הקביעה, כי

ר' יוסף בן-חיים שור
סופר עברי

מפעלו הספרותי העברי של ר' יוסף שור לא היה לו המשך, למיטב ידיעתי, ובמקביל לו החלה יצירה ספרותית כתאתית-יהודית.

סגנונו השירי של ר' יוסף שור הוא חיקוי לסגנונו של ריה"ל (שס, עמ' 29-30); שהרי פ' שפירא היה בר-סמכא מופלג בשפה העברית לתקופותיה ולסגנונותיה (בערוך ימיו הוא חיבר את המילון העברי-רוסי היחיד שיצא לאור בכריה"מ, ובאותו זמן גם הכרתיו אישית, ולכן דבריי בנדון מבוססים לא על מילונו בלבד, אלא גם על שיחות עמו). הוא היה גם היחיד בין המזכירים את שמו של ר"י שור, שקרא את יצירותיו העבריות כמו־עיניו. באשר לרוח הציונות ורוח ההשכלה, ראה את הקביעה הבאה (ויל, עמ' 11):

[ר"י שור] כותב שירים בשפה היהודית (הכוונה לעברית — מ"ז), אשר בהם הוא קורא לעמו לשוב בחזרה לציון. [...] במיוחד חריפות התקפותיו על רבנים, אשר עליהם הוא מדבר בלשנונו של משכיל. מרגשות יצירותיו, שנוצרו בעקבות הפוגרומים של שנת 1881]. יצירה אחת מסתיימת (במילים): רק בציון נמצא אנו את מנוחתנו.

המאמר הנזכר מבוסס על הרצאת פ' שפירא על יהודי ההר בבאכו ב־3 ביאנואר 1918. מחבר המאמר הוא, ללא ספק, יעקב ווינשל, ממייסדי 'חשמונ'יה' — הקורפוראציה הראשונה של הנוער היהודי האקדמי בבאכו, שאחד התפקידים שהיא — והקורפוראציות שקמו בעקבותיה — נטלה על עצמה היה הפצת כתבי-העת, בו פורסם המאמר המצוטט. ראה על כך: רטנר, עמ' 182. נראה, כי תוך-כדי ההרצאה הדגים המרצה מיצירותיו של ר"י שור, שכן בסעיף 5 של המודעה (ברוסית) על ההרצאה נאמר במפורש: 'שירה הררית-יהודית — קריאת שירים, נובלות הומוריסטיות ופרודיות של המשורר ההררי-יהודי הראשון רבי יוסף שור'. אם אכן היתה הדגמה של השירים, אזי סביר להניח, שהן הוקראו במקורן העברי, שכן באכו היתה באותו זמן כר לפעילות ציונית ותרבותית-עברית חוססת (ראה על כך — ווינשל; מרגלית). אחד המרכיבים החשובים של פעילות זאת היה רכישת לשון-עבר ('חובה היתה על כל חברי הקורפוראציות ללמוד את השפה העברית', רטנר, עמ' 83). למיטב ידיעתי, אף אחת מיצירותיו של ר"י שור לא פורסמה, ויש לחשוש שבתהפוכות של אותם זמנים הן אבדו. קטעים נרחבים יחסית מפואמה אחת שלו, שהיא בעלת תוכן היסטורי-מקומי, וקטע קצר משיר אחד שלו, דומה בתוכנו ושזור נימה ציונית-דתית, מובאים בתרגום רוסי ב: שפירא, עמ' 30-34. מחיבוריו של ר"י שור בתאתית-יהודית יצא לאור בבאכו ב־1921 האלפון 'תָּא וְשָׂאֵלָא' (בית-ספר חדש), שהוא חיבורו בשיתוף עם נ' מקהריץ ופירסמו בשם-משפחתו הרשמי, חיימוביץ' (לחלק מיהודי-ההר היו שמות-משפחה עם סיומת ייץ'; שור — כתאתית-יהודית מלוח מאור, מריד, מר-טעם — הוא שם-העט הפיוטי של ר' יוסף בן חיים).

הרב ישעיהו רבינוביץ'
(יושב, שני מימין), מנהל
להקה של תיאטרון תאיתי
יהודי, הוצא להורג בידי
השלטונות הסובייטים
בשנת 1927 (התצלום מתוך
ספרו של אלישעיוב, 1981)

ראשית הספרות בתאית־יהודית

הנסיונות הראשונים לחבר יצירות ספרות בתאית־יהודית נבעו מהצורך ליצור רפרטואר ללהקת תיאטרון, שפעלה בדרכנד משנת 1904 ועד שמאורעות מלחמת האזרחים הביאו לשיתוקה, בניהולו של הרב ישעיהו רבינוביץ' (הוצא להורג בידי הסובייטים ב־1927), שהיה בעל נטיות מודרניסטיות. נושאי המחזות נלקחו מהתנ"ך, בהם 'שמשון ודלילה' ו'מגילת אסתר'.⁹

9 ראה מכתב של מרגד ספונוב, מותיקי התיאטרון היהודי־הררי בדרכנד, עתה תושב באר־שבע, כפי שצוטט ב: אלישעיוב, 1981, עמ' 114. מהציטוט משתמע שהלהקה פעלה עד 1920, אבל לא ברור, האם הכוונה לעד וכולל 1920, או לפני 1920. בשיחתי עמו בכיחו בבאר־שבע בקיץ 1979 נמנע מר ג' ספונוב מלנקוב בתאריך מדוייק לתום פעולת הלהקה, ואמר שהן הסתיימו במהלך מלחמת־האזרחים. בדרכנד שיא המאורעות של מלחמת־האזרחים, והתהוו־יבואו והפרעות הקשורים בה, היה מאביב 1918 עד אביב 1920 (ראה, למשל: קשקאיוב, עמ' 57, 75, 115, 207, 214, 258). הלהקה חדלה לפעול, כנראה, ב־1919 (ניסיון לבסס הנחה זו ראה בהערה הבאה). יש להניח, שפעילות הלהקה היתה קשורה בפעולות בית־הספר היהודי־הררי המודרני, שכלל לימודי־חול, אשר נפתח במידה רבה הודות למאבקו של הרב י' רבינוביץ' ולהתמדתו במאבק זה ב־1904 (מרג' ספונוב מציין שנה זו כמועד תחילת פעולת 'התיאטרון'). שחקני הלהקה, כולם או לפחות רובם, היו חניכי בית־ספר זה. על המאבק סביב פתיחת בית־הספר, ראה: ז' אניסיוב, עמ' 562-563; אלטשולר, עמ' 23. ככל הידוע, החל משנת 1907 שימש הרב י' רבינוביץ' כרסם הראשי של היהודים ההרריים בדרכנד, אחרי שקודמו — ויריבו העיקרי במאבק סביב פתיחת בית־הספר המודרני — הרב יעקב איסאכוביץ' (יצחקי) עלה באותה שנה ארצה. לא ידוע מי היה המחבר, או המחברים, של המחזות שהוצגו בלהקה. הטקסטים של המחזות לא יצאו בדפוס, אף־על־פי שבאותן שנים שהן חוברו והוצגו כבר נדפסו הפרסומים הראשונים בתאית־יהודית, והם שני תרגומים מאת אסף פינחסוב, מראשוני הציונים בקרב יהודי־ההר (שנת לידתו אינה ידועה; הוצא להורג בידי הסובייטים ב־1919). התרגום האחד היה של הספר 'ציונות' מאת ד"ר יוסף ספיר (פורסם במקורו הרוסי בוילנא ב־1903), אשר בלבושו התאית־יהודי נקרא 'מחלב ציוניקא' (מטרת הציונים) ויצא לאור בוילנא ב־1908. (ספר זה הוא יקר־מצאיות, ועד כה אותר עותק אחד בלבד ממנו). כעבור שנה פרסם אסף פינחסוב את 'סדר קול תפלה' (וילנא תרס"ט/1909), שהוא הסידור הראשון והיחיד עד כה עם תרגום תאית־יהודי מקביל. עד כמה שידעתי מגעת, שני תרגומים אלה הם הספרים היחידים בתאית־יהודית, שיצאו לאור קודם המהפכה הבולשביקית. (ס' וייסנברג, שכישר לציבור היהודי בקיסרות הרוסית על הופעת הספרים האלה, טעה בתאריך של פרסום הסידור, בכותבו ששני הספרים יצאו לאור ב־1908. ראה: וייסנברג, עמ' 58).

שנות העשרים

מחזאות

ספרות כתובה בתאגית-יהודית בהיקף רחב יחסית החלה להתהוות רק בשנות ה-20 של המאה שלנו, ובראשיתה עיקרה היה מחזות. היוצרותם של מחזות אלה היתה קשורה עם הקמת להקות-תיאטרון של חובבים יהודים, המזדהות עם השלטון הסובייטי, בראשית התקופה הכולשביקית: ב־1920 כבאכו, בקובה ובמכצק'לעה, ומאוחר יותר בדרבנד.¹⁰ מחזות ראשונים אלה נכתבו בידי שחקני הלהקות והיו מעין

10 באשר לבאכו ראה: ברגינסקי, עמ' 250-251. באשר לקובה, ראה: אהרנוב, עמ' 66-67; מוסאכאנוב, 1978, עמ' 61. באשר למכצק'לעה, ראה: מוסאכאנוב, 1978, עמ' 61. באשר לדרבנד, תאריך הקמת הלהקה ושמות מייסדיה שונים ממקור למקור, דבר האומר דרשני ג' מוסאכאנוב, המובילה בין חוקרי הספרות היהודית-הררית, המפרסמים דבריהם בו"ס, קובעת במאמר אחד שלהקה נוסדה בעיר 'בשנות ה-20 (ללא דיוק נוסף) על-ידי יונה סמיונוב (ראה: מוסאכאנוב, 1971, עמ' 68). ומהקשר דבריה משתמע, שזוהי להקת התיאטרון (כלשון המחברת: החוג התיאטראלי) הראשונה שהוקמה בעיר. במאמר אחר היא כותבת, ש'החוג התיאטראלי' (יש להבין, הראשון) נוסד בדרבנד ב־1918, ומארגניו ובמאיו היו מנשיר (מנשה) וכונוס שלומוב ו'לעיתים קרובות' היו נושאי המחזות שהציג החוג 'לקוחים מהתורה', ובכל זאת הנפשות הפועלות בהם 'היו משמיעים סיסמאות התקופה', ובמקביל גם הוצגו 'פאנטומיות, אילתורים והצגות הומוריסטיות', שבין הנפשות הפועלות בהם היו בולשביקים, פרולטארים, רבנים ועוד, כלומר, ניתן להבין, כי היו אלה הצגות מאולתרות בענייני אקטואליה (ראה: מוסאכאנוב, 1978, עמ' 59). לפי המאמר הזה, התפרקה הלהקה באמצע 1919 (שם, עמ' 60); ו'בשנים הראשונות של שנות ה-20' התארגן חוג, המכונה במאמר 'חוג תרבותי-השכלתי דרבנדי'. לדבריה, מייסד החוג לא היה יונה סמיונוב אלא מנשיר שלומוב, וי' סמיונוב מתואר כפעיל הכולט בו (שם, עמ' 61). נוסף לכך שתי קביעות, סותרות לכאורה זו את זו ב: 'יהודיוב, 1978; יהודהיוב, 1979. מצד אחד חוזר 'יהודיוב על הגירסה, שהיתה כמעט רשמית עד סוף שנות ה-70, ולפיה יונה סמיונוב הוא מייסד התיאטרון היהודי-הררי, באומרו 'סמיונוב ייסד את התיאטרון התאגיתי והיה הבמאי הראשון שלו' (יהודהיוב, 1979, עמ' 75). מאידך, גם הוא, בדומה לג' מוסאכאנוב, קובע כי את החוג התיאטראלי היהודי-הררי הראשון הקימו מנשיר וכונוס שלומוב, אולם אין הוא מצייני מתי הם עשו זאת (ראה: יהודהיוב, 1978, עמ' 72). ראויים לתשומת-לב כמה היבטים נוספים הנוגעים ללהקת השלומובים. קיום הלהקה נגאל מן הנשייה על-ידי שני אנשים באותה השנה ומעל דפי אותו הביטאון, אף כי קודם לכן עצם דבר קיומה לא נזכר כלל. שנית, במאמרה של ג' מוסאכאנוב, אזכור הלהקה מלווה בקביעה ברורה, שהיא לא פעלה תמיד 'בהתאם קפדני לרוח הזמן', כלשון צו אחד לתיאטראות שהוציא ועד המהפכה הדאגסתאנית ב־1921 (ראה את הקטע המצוטט מצו זה ב: נזריכין' ויוסופוב, עמ' 351). זאת ועוד אחרת. שלא כקורבנות 'הטרור הגדול' של סטאלין בשנות 1936-1938, אשר השמות של רבים מהם 'טוהרו' לאחר מות סטאלין, ואחריו כן היה מותר להזכירם בפומבי גם לחיוב, הוצא להורג הרב ישעיה רבינוביץ' בעת ההתקפה הגדולה הראשונה על הדת בדאגסתאן, שקורבנותיה לא 'טוהרו' עד היום, ולכן הם מוקצים מחמת מיאוס ואין להזכיר את שמותיהם אלא לגנאי (להתקפה זו ניתן שם צבוע ומתחסד, 'על ויסות ההוראה של תורת הדת המוסלמית', והיא נפתחה בסוף שנת 1926 — ראשית שנת 1927. על כך, מנקודת-הראות ההיסטוריוגרפית הסובייטית הרשמית, ראה: היסטוריה, III, עמ' 192). שמו של הרב רבינוביץ' זכור היטב עד היום בקרב יהודי דרבנד (הוא מכונה בפייהם רבי ישעיהו), ויונה יהודהיוב, יליד דרבנד, ודאי ידע עליו ועל להקתו בכתבו את זכרונותיו, לא פחות מאשר בן-עירו ועמיתו גד ספנוב, אלא בניגוד לזה האחרון, שנתן פומבי למה שידע בעלותו ארצה, לא היה יהודהיוב יכול לכתוב את הידוע לו. קשה להניח ששמו של 'רבי ישעיהו' ודבר קיום להקתו אינם ידועים גם לג' מוסאכאנוב. לכן הדעה נותנת, שאזכור להקת השלומובים בעת ובעונה אחת הן במאמרה של ג' מוסאכאנוב והן בזכרונותיו של י' יהודהיוב מכוון ללהקתו של הרב ישעיהו רבינוביץ' מבלי

תסריטים למישחק חופשי, המשאירים אפשרויות נרחבות לאלתור, יותר מאשר מחזות של ממש. חלק מהם היו נסיונות, כנראה נאיביים למדי ליצור דרמה מהפכנית. כאלה היו, למשל, המחזה 'פֶּאדְשָׁאָה, רבי ועשיר' (הקיסר, הרב והעשיר), שהוצג ב־1920 בקובה, ומחברו יעקב אהרונוב היה אז בן 13, והמחזה 'כּוֹכַבְדָּאגֶרֶ' וְכָאֻלְצִיאָנֶר' (בן מהפכן וסוחר) מאת פ' שְׂרֵפְתוֹב (שְׂרֵפְטוֹב).¹¹ במרכזם של רוב המחזות עמדו בעיות, ששיקפו את ראשית המשבר העמוק, שפקד באותן שנים את המבנה הפנימי המסורתי של הקהילה, כתוצאה מהסובייטיזאציה של האזורים, שבהם ישבו היהודים ההרריים. כך, למשל, מחזהו של הרצל גורסקי (הידוע גם בכינויו בן־הררי; נספה ככלא הסובייטי ב־1937) 'בהר דס בבא־דדא' (פרי ידי אבא־אמא), שהוצג ב־1920 בלהקת 'מועדון הנוער העובד', הוא המועדון היהודי־הררי על־שם בר בורוכוב שלידי המפלגה הקומוניסטית היהודית (פועלי־ציון), גולל את הטראגדיה של שני מאוהבים צעירים, הנספים בשל דכקות הוריהם במנהגים המקובלים.¹²

להזכיר את שמו, ותוך ציון שמות פעיליה הידועים והמתרים לאזכור. הלהקה מוזכרת בשלב האחרון לפעילותה, כאשר היא ניסתה לשלב את הנושאים התנ"כיים, המסורתיים והיקרים לה, עם הנושאים שצצו ועלו עם השלטון הבולשביקי. שילוב זה היה עשוי להיות כן וטבעי ללהקה זו, שכן השלטון הבולשביקי בדאגסתאן נתקבל בהתחלה, כידוע, באהדה על־ידי רוב היהודים (על הסיבות לכך, ראה: אלטשולר, 1973, כ, עמ' 23; זנד, 1981, עמודה 328). הלהקה התיאטראלית היהודית הראשונה, שהודחתה הודהת מלאה עם האידיאולוגיה הסובייטית, קמה בדרכנר רק בראשית שנות ה־20. אבל העובדה שמנהלה האמנותי היה מהמשתתפים הבולטים בלהקת הרב רבינוביץ' מלמדת, כי הלהקה בדרכנר לא קמה יש מאין. יש יסוד להניח, שהוא הדין גם באשר ללהקת התיאטראליות היהודיות־הרריות האחרות שנוסדו באותו זמן, אלא שטוגיה זו טעונה מחקר נוסף.

11 שני מחזות אלה לא נשתמרו. על הראשון בהם, ראה את עדות מחברו: אהרונוב, עמ' 66; וגם: מוסאכאנוב, 1978, עמ' 61. במאמרה קרוי המחזה בטעות 'פֶּאדְשָׁאָה, כּוֹשׁ ועשיר' (מלך, כומר (? ועשיר), אף־על־פי שהמחברת מסתמכת על אותם זכרונות של 'אהרונוב: על המחזה השני, ראה: מוסאכאנוב, 1978, עמ' 61.

12 הטקסט של המחזה לא נשתמר, כנראה. את תמצית עלילתו ראה: ברגינסקי, עמ' 250; ועל הצגת־הבכורה של המחזה — שם, עמ' 251 (המועדון תואר גם כ: אהרונוב, 1974, עמ' 66; לדבריו 'אהרונוב, ביקוריו במועדון היו לו גם מקור השראה לחיבור מחזהו שלו, הנזכר לעיל). מחבר המחזה גם היה פעיל כעיתונאי בכתב־העת הסובייטי הראשון בתאגית־יהודית, 'כְּרֶסֶךְ' (הפועל), ששימש ביטאון של הועד הקאוקאזי של המפלגה הקומוניסטית היהודית פועלי־ציון וברית־הנוער של מפלגה זו, וגלינונו הראשון פורסם בכאכו ב־2.2.1922. הוא גם חיבר ספר־לימוד בתאגית־יהודית בשם 'גּוֹלֶ דְאָקֶ' (פרח הררי, כאכו 1927). לדבריו ברגינסקי (עמ' 250) הוא סיעד לה' גורסקי בחיבור ספר זה. בחיבור ספר זה סיעד גם, לדבריו, אברהם תימן (נפטר במוסקבה ב־1978), מפעילי הפלג הנזכר של פועלי־ציון, אשר נשלח באותו זמן על־ידי מפלגתו לקאוקאז כדי לפעול בקרב יהודי־ההר. מר ישראל מינץ (אסיר־ציון ומהמורים הידועים ללשון העברית ככריה"מ, עתה חושב תל־אביב), אשר עמד בחילופי מכתבים עם א' תימן, שאל אותו לפי בקשתי על פעולתו זו, ודבריו אודות עזרתו בחיבור הספר הני"ל כלולים במכתב תשובתו למר 'מינץ כנרון, תודתי הרבה נתונה למר 'מינץ על שהואיל בטובו להעביר לידי עותק ממכתב זה. כמה ועד כמה סיעדו למחבר הספר הני"ל שני הטוענים לכך, אינו נהיר לי. על ספר־לימוד זה חתם ה' גורסקי בשם העברי: בן־הררי (גורסקי = הררי). בשם זה הוא חתם גם על שיריו (ראה להלן במאמר). פועלו הראשון בשירה היה כנראה תרגום ההימנון 'אינטרנאציונאל' מרוסית לתאגית־יהודית, בשנת 1920 (ראה על כך: ברגינסקי, עמ' 249-250; לדבריו, הוא היה שותף לה' גורסקי גם במעשה־התרגום זה).

מחזהו של י' בן-עמי (הוא ישעיהו בנימינוב; נספה בכלא הסובייטי בסוף שנות ה-30) 'כובלרי' (מוהר; פורסם במוסקבה ב-1929) מופנה נגד המנהג של מתן מוהר בעבור הכלה. כאלה היו המחזות של יעקב בירארוב (נהרג כחזית במלחמת-העולם השנייה), של נתן סלומנוב ושל ניקולאי (נפתלי) אניסימוב (מת ב-1966).¹³

המחזאי הכולט ביותר באותו פרק-זמן היה יונה סמיונוב (1899-1931), שקודם לכן היה 'פארטיזאן אדום'. הוא נמנה עם להקת השחקנים החובבים של דרבנד וכתב גם שירה וסיפורת. הפופולאריים במחזותיו בשנות ה-20 הם: 'צמלנא אילג' (השדכן הפיקח, 1924), 'דו אלתפורוקהא' (שני מוכרי חפצים משומשים, 1924) ו'מחסום' (1927). אהוב במיוחד על הצופים היה האחרון בהם, שהוצג עד סוף שנות ה-30.¹⁴ הבעיה האקטואלית, זכות הצעירים להחליט מה יהא גורלם בלי להיות תלויים בסמכות המסורתית הבלתי-מעוררת של אבי המשפחה, באה לביטוי במחזה זה באמצעות עלילה הלקוחה ממעשייה עממית על האהבה הטראגית של בת המלכה, אפרים שמה, וצעיר יפה-תואר ושמו מחסום.

המחזאות היהודית-הררית בכללותה בשנות ה-20 הושפעה מאוד מהמחזאות האזרבאיג'אנית דאז. המאפיינים של זו, כמו של זו, היו פשטות של עלילה, חד-מדיות פסיכולוגית של הנפשות הפועלות ושפע של פזמונים, אשר לא-תמיד השתזרו באופן אורגאני במארג המחזה. מחבר המוסיקה לרוב-רובם של המחזות התאטיים-יהודיים, שהועלו על הבמה בשנות ה-20 ובשנות ה-30, היה המלחין היהודי-הררי הראשון, שמשון אשורוב.

שירה

המשוררים היהודים-הרריים בשנות ה-20 — יחיאל מתתוב (1888-1943), רחמים רובינוב (1893-1955), יונה סמיונוב, יצחק חנוכוב (1903-1971), יעקב אהרנוב, בוריס גברילוב (נולד ב-1908), נתן סלומנוב וזבולון נבינוביץ' — עוסקים ביצירותיהם לרוב באקטואליה החברתית והפוליטית. שירים בתאטי-יהודית החלו להתפרסם בקביעות, רק כאשר החל לצאת לאור בדרבנד (ב-3 ביוני 1928) עיתון

13 כמות נ' אניסימוב בשנת 1966 (אם זכרוני אינו מטעני), עסקתי בהעברת עזבונו שבכתובים למחלקת כתבי-היד של ספריית לנין במוסקבה לבקשתה של מחלקה זו. רוב כתביו היו על הוראת רוסיית בכתבי-הספר של המיעוטים, נושא שבו עסק ב-25-30 שנותיו האחרונות, ובו נחשב לאחת האוטוריטות. ברם, בין כתביו נתגלו שני מחזותיו בתאטי-יהודית, בכתבי-ידו באותיות עבריות, אשר תוכנם קשור לחיי העדה בראשית העידן הסובייטי. לדברי אלמנתו, עמה שוחחתי גם על המחזות האלה, הם חוברו בשנות ה-20 ולא פורסמו בדפוס, אך הוצגו באותו זמן עלידי להקת חובבים במכצ'קלעה ובדרבנד.

14 לפי יהודה-היב 1979 (עמ' 75), הוצג המחזה באותו זמן בתיאטרון היהודי-הררי הן בדרבנד והן בבאכו. ראה שם גם תיאור ציורי של אחת ההצגות של מחזה זה בדרבנד, כאשר 'אולם-התיאטרון היה מלא אנשים, לא נשאר אף כרטיס אחד' ואנשים שהיו באולם... בכך... על הצלחת ההצגות של מחזה זה בבאכו, ראה גם אהרנוב, עמ' 76.

יהודי-הררי, 'זַחַמְתֶּכֶשׁ' (העמל). שעורכו הראשי היה עשהאל בינאיוב (1882-1958), אחד העיתונאים היהודים-הרריים הראשונים. סביב העיתון התהווה חוג ספרותי, שכלל את רוב רובם של אנשי הספרות היהודים-הרריים דאז. היות העיתון הבמה היחידה לשירה גרם לכך, שהשירה נעשתה יותר ויותר מגיבה לאקטואליה, עד כדי כך שלעיתים מזומנות נראה שיר כמו תגובה אקטואלית עיתונאית מחורזת ושקולה במשקל שירי. כאלה הם למשל שירים של יעקב אהרונוב, שנדפסו בשנות 1928-1929 ב'זַחַמְתֶּכֶשׁ', 'מִסְפֵּן גִּיהוּרְהָא אֵן קוּבָא' (משכן היהודים בקובה), 'יְתִימָהָ' (יתומים), 'קִירְמִזִּינָא אוקטובר' (אוקטובר האדום) ו'יִדִּיגָאֵרִי לִנִּין' (לזכר לנין).

בשירה היהודית-הררית דאז, כמו בשירת העמים המוסלמיים שבאותו אזור, תופס מקום רב הנושא של שוויון הנשים. נושא זה בא לידי ביטוי בעיקר באמצעות עימות מתמיד של גורל האשה היהודית-הררית קודם השלטון הסובייטי עם ההכרזות הסובייטיות על 'גאולת הנשים משעבוד', המצוטטות בשירים כאילו היו מציאות ולא הכרזות בלבד, שהרי בסוף שנות ה-20 למעשה עדיין לא היה מצב האשה היהודית-הררית שונה ממצבה בתקופה הקדם-בולשביקית. כאלה הם השיר של יעקב אהרונוב, 'דוֹכְדֵר דְאָקִי' (העלמה ההררית, 1928), שירו של 'יצחק חנוכוב, 'אֵי זֶן מִזְרַח' (הוי, אשת-המזרח, 1928), מספר שירים של 'מתתוב, ב' גברילוב ואחרים. החריג היחיד מההצהרות החדגוניות הזאת הוא שירו של 'יצחק חנוכוב, 'גִּ'אֶפְאֶפְשָׁא דְדִי' (האם העמלה, 1928), שבו מתאר המשורר באופן ריאליסטי, ועם זאת בהתרגשות רבה, את קשיי עבודת-הבית של האם היהודית-הררית. החלק ההצהרתי, שאין מנוס ממנו, הוקצו לו רק שתי השורות החותמות את השיר.

לצער, לא עלה בידי למצוא שירים שחברו ופורסמו באותה עת בידי בן-הררי (ה' גורסקי). כנראה הוא נבדל מהאחרים בכך, שחסרה בשיריו, או היתה פחותה מהנדרש, ההזדהות עם הקו המפלגתי וכן אמירת-הלל למהפכה ותוצאותיה. מאמר שפורסם בסוף שנות ה-70 מאשים אותו על סמך שיריו דאז בנושא שבחטאים — בציונות, ורואה בשירו 'לְרַבָּאֵהָי נְסֵל' (פצע האכיב) תיאור של המהפכה בתור כוח הרסני.¹⁵

פרוזה

יצירות פרוזה בתאית-יהודית החלו להתפרסם רק בסוף שנות ה-20, והראשון ביוצריה היה יונה סמיונוב. הטוב בסיפוריו, 'אֶשְׁנָאֵהָי אֵן רְבִי חֶסְדִּיל' (מכריו של רבי חסדיל, 1928-1929), עוסק במאבק בדת, מאבק שהמפלגה הבולשביקית הציבה באותו זמן כאחד היעדים של כל הספרויות של ברית-המועצות. עיקרו של הסיפור הוא תיאור קאריקאטורי של הגיבור הראשי, המעוצב כאיש צבוע, רמאי, שיכור ותאוותן. הקאריקאטורה לעצמה מוצלחת למדי, אבל למרות רצונו של הסופר לספר סיפור אנטי-דתי, אין זה סיפור אנטי-דתי, אלא סיפור על דמות דוחה, הנושאת בתואר רבי.

ביקורת ספרות

לסוף שנות ה-20 יש לשייך גם את תחילת ביקורת-הספרות בתאית-יהודית, שהיתה דוגמאטית וגסה, בדומה לביקורת-הספרות הסובייטית בכללה באותה תקופה. הדוגמאות הטיפוסיות לביקורת זאת הן מאמרו של יעקב אהרנוב: 'רְבָאֵלֻצֵינְאִי כּוֹלְתוֹרִי וְגִ'אֶפְאֶשְׁקָאִי ג'וֹהוֹרוֹן דְאָקִי (המהפכה התרבותית והעמלים היהודים-הרריים, 1928) ו'נֹבֹסְדָאָרְהָאִמּוֹ וְאֵ לִנְיִזִים-בְּאֶלְשִׁבִּזִים' (סופרינו ולניניזם-בולשביזם, 1928). במאמרים אלה הותקפו רבים מהסופרים והמשוררים היהודים-הרריים דאז בצורה גסה ביותר, כסוטים מהקו המנחה של המפלגה הקומוניסטית, כבעלי דעות בורגניות וכיו"ב.

בשנות ה-30

במקביל לחוג הסופרים היהודים-הרריים בדרבנד, שהוסיף להיות המרכז העיקרי של הספרות התאית-יהודית, הוקם בראשית שנות ה-30 חוג ספרותי של יהודים הרריים גם במוסקבה, ליד 'הסקציה התאית' של בית ההוצאה לאור של עמי ברית-המועצות (סקציה זו נוסדה בפברואר 1931 ופורקה באמצע 1934).¹⁶ הדמויות העיקריות בחוג המוסקבאי היו ראש הסקציה, ישעיהו בן-עמי (בנימינוב) ונפתלי (ניקולאי) אניסימוב, שעבד במכון לבלשנות של האקדמיה למדעים של ברית-המועצות ונודע כמומחה לספרות הקומיקית.¹⁷ החוג המוסקבאי לא מנה חברים רבים. רוב חבריו היו סטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה, ועם סיום הלימודים של רובם באמצע שנות ה-30 חדל החוג להתקיים. אולם הוא מילא תפקיד נכבד בתחום הספרות, כיוון שכמה מחבריו תפסו עד מהרה עמדות של הנהגה בספרות התאית-יהודית. ביניהם יש לציין בראש וראשונה את המשורר, המחזאי והפרוזאיקן מישי (משה) בְּכָשִׁיב (1910-1972), את המשורר מנוח דְדָשׁוּב (1913-1943), את המשורר דניאל אֶתְנִילוּב (1915-1968) ואת מתרגם הספרות המקצועי הראשון מרוסית לתאית-יהודית, זבולון בכשויב. ב-1934 הוקם חוג ספרותי שלישי של יהודי-ההר — בבאכו. הוא נוסד ליד העיתון היהודי-הררי 'קְאֵמוֹנִיסֵת', שהחל לצאת לאור בספטמבר 1934, וליד המחלקה היהודית-הררית של ההוצאה לאור האזרביג'אנית הממלכתית, שנוסדה באותו

16 על ייסוד הסקציה ראה נורביץ' ויוסופוב, עמ' 361. הידיעה מסתמכת על הפרסום בנדון בעיתון 'קראסני דאנסתאן' מ-18.2.1931. מכאן סביר להניח שהסקציה נוסדה זמן מועט קודם לכן, כלומר במחצית הראשונה של פברואר 1931. על סיום פעילותה, ראה: דרשוב, עמ' 51 (תודתי הרבה נתונה לפרופ' מיכאל ריבקיין [ניריוורק] על שהואיל בטובו לשלוח לי, לפי בקשתי, תצלום מאמר זה).

17 על היות ישעיהו (איסאי) בנימינוב (הידוע גם, כאמור לעיל, בכינויו העברי בן-עמי) ראש הסקציה בהיווסדה, ראה: מוסאכאנוב, 1978, עמ' 65. באשר לעיסוקו של נ' אניסימוב בספרות הקומיקית, ראה: אניסימוב, 1924; אניסימוב, 1931 (העובדה שדווקא ממנו הזמינה האנציקלופדיה הספרותית מאמר על הספרות הקומיקית מלמדת, שהוא נחשב למוביל בין בנייהסמך בתחום זה).

זמן.¹⁸ האישים המרכזיים בחוג היו יעקב אהרונוב, העורך הראשי של העיתון וראש המחלקה היהודית-הררית הנ"ל, ויונה סמיונוב, שעבר בסוף 1934 מדרכנד לבאכו ונעשה סגנו של יעקב אהרונוב כמו"לות. החוג הבאפואי חדל להתקיים למעשה בסוף 1937 או בראשית 1938, כאשר הופסקה כל פעילות חברתית בתאית-יהודית באזרביג'אן ונמנע בה כל פרסום בשפה זו.¹⁹

שירה

בשנות השלושים הייתה השירה, הסוג העיקרי של הספרות התאית-יהודית. משוררים שהחלו את פעילותם הספרותית בשנות ה-20 הוסיפו לפרסם את יצירותיהם. הפורה שבהם היה יונה סמיונוב, והנושא העיקרי של שירתו היה אותו מאבק בדת, שהיה כה אופייני לכתבתו גם קודם לכן. הדוגמה הבולטת לנושא זה בשירתו מאותו זמן הוא השיר 'אַרְיִ ספֿר־תּוֹרָה נַאָסְדָאָא' (לקנות ספר תורה). נושאים מרכזיים אחרים בשירתו הם דברי הלל לעמל המסור של עמלי ברית-המועצות ('עוֹזְתִי גֵאָפָא' – כבוד העמל) והסולידאריות של מעמדי-הפועלים בעולם ('אַרְיִ בִּי כָאָרְהַאִי גֵרְמַנְיָא' – למובטלי גרמניה).

18 החלטה לפרסם באזרביג'אן עיתון וספרות בתאית-יהודית כאלף-בית הלאטיני נתקבלה בלשכה המרכזית של המפלגה הקומוניסטית של אזרביג'אן ב-17.7.1934. לפי אותה החלטה, נתמנה לעורך הראשי של העיתון ולראשות המחלקה (במעמד רשמי של סגן מנהל ההוצאה-לאור הממלכתית האזרביג'אנית לענייני הספרות התאית) יעקב אהרונוב. שעד אז כבר הספיק להגיד לעמדה רמה בהירארכיה המפלגתית ושימש ראש מדור במנגנון הלשכה המרכזית של המפלגה באזרביג'אן. העיתון התחיל להופיע בהיקף של ארבעה עמודים, והמחלקה התחילה להוציא לאור ספרים בתאית-יהודית החל מספטמבר 1934. ראה על כך: "אהרונוב, עמ' 74-75. באופן רשמי פתיחת המחלקה הוגדרה כהעברת פעילות פרסומית בתאית-יהודית ממוסקבה לבאכו. ראה: דדשוב, עמ' 51.

19 אהרונוב (עמ' 76) אינו מציין במפורש את זמן הפסקת הפרסומים בתאית-יהודית באזרביג'אן, אולם אפשר לחשב זאת על-פי קביעתו, כי 'במשך שלוש שנים פרסמה ההוצאה-אור האזרביג'אנית הממלכתית 210 ספרים בשפה התאית, מהם 50 ספרי-לימוד לכתב-ספר תאית'. מאחר שפעילותה המעשית של המחלקה הנ"ל החלה בספטמבר 1934, יש להבין מדבריו, שפעילותה הופסקה בספטמבר 1937. אולם לפי המידע שסופק לי בבאכו הופסקה הפעילות של מחלקה זו ושל העיתונות בתאית-יהודית באזרביג'אן ב-1938. הנימוק לכך היה, שלפי חוקת דאגסתאן, 'השפה התאית' היא אחת השפות הלאומיות הדאגסתאניות, ומאחר שאין באזרביג'אן שום פעילות פרסומית אף לא באחת השפות הדאגסתאניות הלאומיות האחרות (פרט לאזרביג'אנית, שהיא השפה הלאומית של אזרביג'אן, ופרט לרוסית, כמובן), אין בה מקום גם לפרסומים 'בשפה התאית'. אולי ניתן לישב את הסתירה הכרונולוגית הזאת אם נקח בחשבון, ש' אהרונוב פתח דף חדש בקאריירה שלו רק באפריל 1938, בתור המזכיר הראשון של הועד האזורי העירוני של המפלגה בבאכו (ראה שם, עמ' 77). מאחר שכאיש 'הנומנקלאטורה של הועד המרכזי' (כלומר איש המתמנה למישרה גבוהה על-ידי הועד המרכזי של המפלגה או כאישור) לא היה אהרונוב יכול ללכת בטל כחצי-שנה (הפרש הזמן בין סגירת המחלקה, לפי החישוב, ובין התמנותו למישרתו החדשה) מונה למישרתו החדשה סמוך לסיום תפקידו הקודם. סביר להניח, שבהפרש-זמן זה, בעוד " אהרונוב עדיין בתפקידיו הקודמים, היה 'חיסול-עסקים' הדרגתי בתחום פעילות הפרסומים בתאית-יהודית באזרביג'אן.

כרס, כבר בראשית שנות ה-30 תופס הדור הצעיר של המשוררים, אשר צמחו וחונכו בתקופה הסובייטית, מקום בראש השירה התאטית-יהודית. כ-1932 מ' בכשיוב מפרסם קובץ-שירים בשם 'פֶּאָמֶסְאָמָל' (ברית הנוער הקומוניסטי), ספר ראשון של משורר, שהשתייך למה שכונה בספרות הסובייטית דור בני ברית הנוער הקומוניסטי. התמאטיקה של שיריו אופיינית למשוררים רבים של המזרח הסובייטי באותו זמן. נושאו העיקריים הם עמל מסור למען הסוציאליזם ('זֶרְבְּלוּ גֶ'אָפָּא' — העמל המצטיין, 1936) וידידות עמי ברית-המועצות ('פֶּאָסְתָּא', שיר המוקדש לגדול משוררי העם האוסטי — קוסטה כטגורוב, 1936). מקום מיוחד בשירתו בשנות ה-30 תופס המשבר של המבנה המסורתי של ההווי היהודי-הררי, נושא הבא לרוב לידי ביטוי על-ידי תיאור ורוד וצוהל של התערות היהודייה ההררית במציאות הסובייטית. כאלה הם שיריו: 'מְעֵנִי דוֹכְדָר' (שיר העלמות, 1933), 'רְפֶּאָת' (דו"ח, 1933) והפואמה 'כּוּמָאָר' (1933-1934). מבחינה אמנותית, המעולה בשיריו בנושא זה הוא השיר 'מוֹחֶפֶת' (אהבה), הבנוי כדו-שיח בין אם, המשדלת את בתה להסכים לנישואין באמצעות שדכנות, ובין בת, הדוחה שידולים אלה.

דיבֵּיה (טוביה) בכשיוב (נולד ב-1914) משלב בפואמה 'זֶנְהָא אַ פֶּאָלְכָאז' (נשים בקולחוז, 1933) שני נושאים: האשה וייסוד קולחוזים בעבור יהודים הרריים. העלילה העיקרית של הפואמה היא התנגדות גברים לקבלת נשים לקולחוז בתור חברות שוות-זכויות.

בפיתוח נושא האשה הצליח כמיוחד מנוח דדשוב. הפואמה שלו בנושא זה 'דוֹ פֶּאָקָאז' (שני מכתבים, 1934) היא גם ההצלחה הגדולה ביותר של השירה היהודית-הררית בכללותה בשנות ה-30. הפואמה בנויה כחליפת-מכתבים בין שני נאהבים, פסח ומזל. אמנם, כמו ככל השירה היהודית-הררית דאז, אין חסרות בה סיסמאות וקלישאות אידיאולוגיות, ואף-על-פי-כן היא עולה לאין-ערוך על הרמה הכללית הן במבנה המוצק והמאוזן שלה, הן בליריות השזורה בה, והן בניתוח המעמיק של אופי גיבוריה.

במחצית השנייה של שנות ה-30 מתפרסמים בעיתונות היהודית-הררית שיריו הראשונים של דניאל אתנילוב: 'אַרִי בִּינְאָרְמָא פֶּאָקָאז אַז מֶסְכָּאב' (לאחי. איגרת ממוסקבה, 1936), 'פֶּבָּא דוֹכְדָר' (האב והבת) ועוד.

מבחינת צורתה, אופיינית לשירה התאטית-יהודית בשנות ה-30 ההתרחקות ההולכת וגדלה מהפרוסודיה הפולקלורית המסורתית ומעבר לפרוסודיה הברתית-הטעמתית, וכן לצורות חריזה, השאלות מהשירה הרוסית. בדרך-כלל, שיר הכתוב לפי הפרוסודיה הפולקלורית מכונה מְעֵנִי לפי המינוח המסורתי, ואילו הכתוב על-פי הפרוסודיה הרוסית מכונה במונח, השאול גם הוא מרוסית, 'סְטִיכּוֹטְבּוֹרְנִיה' או 'סְטִיכִי'.